

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ім. В.М.КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА

Дмитрієв А.І., Шепель А.О.
ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів
Відповідальний редактор
В.Н.Денисов, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент АПрН України

КИЇВ - ЮСТІНІАН - 2003

ББК 67я73

Д 53

Дмитрієв А.І., кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України, завідувач кафедри міжнародного права і порівняльного правознавства, перший проректор Київського університету права — глави 1, 2, 3, 6.

Шепель А.О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права і порівняльного правознавства Київського університету права — вступ, глави 4, 5, 7, 8, 9.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (Лист від 08.10.2002 р. № 14/18.2-1833).

Наукові рецензенти:

Висоцький О.Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України;

Козюбра М.І., доктор юридичних наук, професор, суддя Конституційного Суду України.

Дмитрієв А.І., Шепель А.О. Порівняльне правознавство: Підручник / Відп. редактор В.Н.Денисов. — К., 2003. — 184 с.

ISBN 966-96155-6-9

Підручник містить основи теорії порівняльного правознавства, що стосується його предмету, цілей, функцій, методології, видів порівняльно-правових досліджень, класифікації сучасних правових систем; взаємодії порівняльного правознавства з міжнародним правом тощо, а також огляд основних правових систем сучасності.

Підручник підготовлено на основі вивчення і узагальнення вітчизняного і зарубіжного академічного матеріалу з врахуванням науково-педагогічних потреб і сучасної практики.

Призначається студентам, аспірантам, викладачам юридичних вузів і факультетів, практикуючим юристам, законодавцям і всім, хто цікавиться теоретично-прикладними питаннями сучасного порівняльного правознавства.

ББК 67я73

© Видавництво "Юстініан", 2003

© Дмитрієв А.І., Шепель А.О.

ISBN 966-96155-6-9

ВСТУП

Як свідчить світовий досвід, набуття суверенної державності та формування нової правової системи ніколи не відбувалося легко і гладко. Україна, як і кожна країна, діставши незалежність, шукає свій оптимальний правовий шлях розвитку і створює свою правову модель відбудови нового суспільства, яка визначається системою цінностей та цільовою орієнтацією, національними традиціями та історичними умовами, соціально-економічним та політичним середовищем, сталим укладом життя та світоглядом людей, включаючи релігійні погляди, психологію та норми поведінки. Отже, розвиток права в рамках національної державності завжди залишатиметься однією з важливих закономірностей і проблем.

В сучасних умовах в Україні відбувається складний процес корінної перебудови свого правопорядку та його адаптації до нових соціально-політичних та економічних умов. Важливу роль в цьому може відіграти порівняльне правознавство. Дійсно, законодавцю, як активному учаснику цієї перебудови, з однієї сторони, необхідно враховувати національні особливості та юридичні традиції своєї країни в цьому процесі кардинальних правових реформ, а, з іншої сторони, він має знати досвід, накопичений іншими країнами в цій області, вміти правильно оцінити його та застосувати на практиці у відповідності з місцевими реаліями. Тому що порівняльне правознавство дозволяє з'ясувати, як певна

проблема вирішується в іноземних правових системах і визначити, в якій мірі її рішення може стати корисним для застосування в інтересах національного правопорядку. Тому зайве доводити, що наука, в тому числі правова, будь-якої країни не може розвиватися і відповідати сучасним вимогам і викликам лише на основі інформації, одержаної в межах тільки своєї правової системи.

В процесі розвитку сучасного права значна роль належить юридичній науці, яка повинна, по-перше, співдіяти подоланню ідеологічних стереотипів, що склалися, і, по-друге, піддати теоретичному аналізу та обґрунтувати можливі напрями еволюції національної правової системи, що неможливо здійснити без застосування порівняльного правознавства, що вивчає і співставляє основні національні і регіональні правові системи, в певній мірі акумулює і поширює світовий юридичний досвід. Саме цей досвід складає необхідний та плідний компонент вивчення та вдосконалення національних законодавств, їх більш глибокого розуміння, підвищення кваліфікації юристів, їх інтелектуального стимулювання тощо.

Це є природним і закономірним. Адже використання досягнень одних народів і держав іншими, в тому числі Україною, у справі правотворчості, як, до речі, і в інших сферах, прискорює їх прогрес, розвиток, упереджує помилки, прорахунки, збитки.

Тим більш серйозної уваги заслуговує фактор зовнішнього впливу на правове середовище і системи кожної країни існуючого правового простору в регіональному і світовому змісті, існування якого неможливе без зближення правових систем і правових інститутів різних країн на основі взаємовпливу і взаємоінтеграції, яку можливо з'ясувати тільки в процесі порівняльно-правових досліджень.

Цей процес відбувається в умовах безперервного зростання потоку інформації, у зв'язку з чим великого значення для юридичної науки набувають методи досліджень: конкретно-соціальний, формально-політичний, системно-структурний і, особливо, порівняльно-правовий метод, який може надати безцінну допомогу в пошуку того кращого, прогресивного, що накопичено міжнародно-правовою і внутрідержавною практикою. Тим більше, що відомо, що порівняльно-правові дослідження мають велику пізнавальну цінність, розширюють світогляд, сприяють поглибленню знань з конкретного питання, усвідомленню проблеми. Безумовно, вони допомагають краще розуміти своє національне право, його сильні і слабкі сторони, а в цілому, є одними із засобів вдосконалення фахівця у своїй галузі права і знань.

Юриспруденція зарубіжних країн відносить зазначені теоретичні питання і практичні проблеми порівняльного правознавства до так званої компаративістики (від латинського *comparare* — порівнювати, співставляти), а вчених-юристів і практиків, що спеціалізуються в цих питаннях, до компаративістів.

Аналіз зарубіжних правових систем у відповідності з методологією та вимогами порівняльного правознавства дозволяє сприймати свій національний досвід в аспекті міжнародного та зарубіжного досвіду, співставляти стан розвитку національної правової системи із світовими юридичними тенденціями і на цій основі визначити, в якій мірі національна правова система синхронізована з цими тенденціями, випереджає чи відстає від світового правового розвитку.

Однією з основних тенденцій розвитку сучасного права є його інтернаціоналізація, пов'язана, зокрема, з посиленням впливу міжнародного та зарубіжних факторів на розвиток національних правових систем. В принципі інтернаціоналізація сучасного права є юридичним відображенням інтеграційних процесів, посилення взаємозв'язку та взаємозалежності між різними країнами. Об'єктивними ж причинами цієї тенденції є поглиблення міжнародного поділу праці, розвиток міжнародних економічних, наукових, культурних зв'язків, а також регіональні інтеграційні процеси. Зокрема, прогнозується, що інтернаціоналізація права у XXI столітті буде проявлятися:

— в поширенні та посиленні впливу міжнародного права на національні правові системи;

— в інтенсивному розвитку національного правового регулювання суспільних відносин з "іноземним елементом" — міжнародного приватного права;

— в уніфікації різних галузей права, зокрема, приватно-правового характеру;

— в зближенні не тільки нормативного змісту національного права різних країн, а й систем джерел права, юридичного понятійно-категоріального апарату, що використовується;

— в збільшенні кількості норм міжнародного права в сфері торгівельно-економічних відносин між країнами, що веде до формування міжнародного економічного права, а також появи нових форм та способів впливу міжнародного права на національні правові системи.

В сучасних умовах порівняльне правознавство має утвердитися як окрема самостійна наукова і учбова дисципліна, що в системі юридичних наук займає своє особисте місце серед таких юридичних дисциплін як теорія держави і права, філософія права, право зарубіжних країн, соціологія права, історія держави і права, юридична антропологія, психологія права тощо. Відомий класик компаративістики Рене Давід неодноразово підкреслював, що наука права — універсальна, а порівняльне право — один з елементів такого універсалізму, особливо важливого в сучасних умовах. При цьому порівняльне правознавство вирішує три головних завдання: науково-пізнавальне, практико-прикладне та освітньо-виховне. Зокрема його науково-пізнавальне значення пов'язане з необхідністю більш повно усвідомити нові явища та головні тенденції в розвитку правових систем сучасності, виявити основні закономірності правового розвитку, володіти зарубіжним правовим матеріалом. Порівняльне правознавство — важливий фактор збагачення та розвитку загальної теорії права та галузевих юридичних наук, поширення наукового кругозору та підвищення правової культури.

В практико-прикладному відношенні порівняльне правознавство відіграє суттєву роль в правотворчій та правозастосовчій діяльності, а також в міжнародно-правовій практиці (наприклад, підготовці та тлумаченні міжнародно-правових актів). Зокрема, порівняльне правознавство відіграє також роль у опануванні як позитивного, так і негативного зарубіжного досвіду.

Нарешті, освітньо-виховна роль порівняльного правознавства пов'язана з необхідністю підвищення загальної правової культури юристів-практиків, студентів, активного вдосконалення юридичного мислення та знань. На переконання того ж Р.Давіда, всі юристи, щоб краще виконувати поставлені перед ними завдання, повинні зацікавитися порівняльним правом, як необхідним елементом науки та правової культури.

Розгляд тієї чи іншої правової системи в порівняльному плані, можливість поглянути на неї скрізь призму інших правових систем дозволяють глибше розуміти ті явища і процеси, які відбуваються в певній правовій системі, більш ефективно, з врахуванням позитивного зарубіжного досвіду, вирішувати існуючі в ній проблеми, своєчасно вносити необхідні корективи в механізми правового регулювання суспільних відносин в країні, а також в систему підготовки та перепідготовки юридичних кадрів.

Опанування і застосування запропонованого курсу, на нашу думку, буде співдіяти подоланню певної обмеженості і провінційної замкнутості сучасної юридичної освіти в нашій країні, а разом з тим підвищенню якості підготовки вітчизняних спеціалістів-юристів "широкого профілю", здібних кваліфіковано вирішувати завдання, що виникають не тільки в рамках національного права, а й на його стиках із зарубіжним правом, зокрема в межах порівняльного аналізу різних правових сімей і систем.

Структурно курс складається із загальної, особливої і заключної частин.

В загальній — зроблено акцент на такі основні питання, як предмет, метод, функції, методологія порівняльного правознавства, порівняльно-правовий метод, порівняльно-правові дослідження, класифікація основних правових систем сучасності, взаємовідносини порівняльного правознавства з міжнародним та міжнародним приватним правом тощо. В особливій — розглянуті основні правові сім'ї і системи сучасності, а також здійснена спроба визначити місце правової системи України серед них і спрогнозувати можливі напрями її еволюції в цій складній правовій структурі. Заключна частина присвячена деяким узагальненим оцінкам, вимогам та рекомендаціям сучасної компаративістики щодо ролі і методології порівняльного правознавства, взагалі, та порівняльно-правових досліджень і їх учасників, зокрема.

При підготовці курсу були узагальнені погляди численної групи зарубіжних компаративістів, які знайшли відображення у відповідних главах, але лише у стислому вигляді з огляду на його обмежений обсяг і мету.

Для більш поглибленого вивчення і опанування курсу та порівняльного правознавства в цілому, радимо скористатися працями теоретиків порівняльного правознавства: Давіда Р., Ансея М., К.Жоффре-Спінозі, Кісса А. (Франція), Гаттериджа Г. (Великобританія), Цвайгерта К., Кьотца

Х. та Путтфаркена Г. (Німеччина), Осакве К., Рейнстайна М. (США), Кнаппа В. (Чехія), Надя І. (Угорщина), Попеску С. (Румунія), Алексєєва С.С., Марченко М.Н., Нерсесянца В.С., Решетнікова Ф.М., Саїдова А.Х., Тихомирова Ю.А., Топорніна Б.М., Туманова В.А., Кудрявцева В.Н. (Росія) та багатьох інших, наведеними в переліку літератури, що додається до курсу, серед яких безумовно пріоритетною поки що залишається 17-и томна Міжнародна енциклопедія порівняльного права, створена вченими Гамбурзького інституту порівняльного права під керівництвом Цвайгерта К. у 1972 р.